

La genealogia de la transició política espanyola (1973-1977)*

FERRAN GALLEGO

El debat publicat en el primer número de *Segle XX*, a càrrec dels professors Francisco Erice i Jordi Casassas m'eximeix d'establir, a l'inici d'aquesta reflexió, el que sembla indeclinable quan abordem la transició política espanyola: els problemes que afecten el treball professional de l'historiador quan analitza l'esdeveniment elevat a rang «fundacional» de la societat en què vivim. El que se sol·licita, en l'apreciació d'aquestes fases constituents, és una presa de posició més que no un debat historiogràfic, una aproximació a un cicle polític que proporciona la «raó de ser» de la nostra convivència. Si aquest simple motiu hauria d'accentuar la discussió, la substitueix per una allau d'esdeveniments commemoratius i d'assumpció d'aquell procés com una «reserva cultural», un patrimoni protegit no sols d'impugnació global sinó —i m'atreveixo a dir que especialment— de la matisació d'algunes de les seves circumstàncies que no poden mantenir-se al marge del relat completament acceptat. I és així per la naturalesa creadora d'un cicle polític que és molt més que un canvi institucional, perquè es presenta com el principi de l'existència «normalitzada» d'una societat democràtica i el final de les circumstàncies d'excepció prèvies. Aquest caràcter fundacional de la transició espanyola pot tenir factors de debat profund en els àmbits historiogràfics, però passa a ser menys matisable per a una ciutadania que aprecia uns trets positius generals, i que fa de la transició un fet més que no pas un procés i en crea un mite. Aquesta mitificació es refereix, més aviat, a la prioritització de la funció social que se li assigna, encara que això suposi fer difusos o secundaris els ritmes concrets del canvi quan poden distorsionar o debilitar la potència simbòlica de la transició en el seu conjunt. L'element que s'hi utilitza

* He preferit renunciar a les notes a peu de pàgina que, pel caràcter del text i l'extensió del període, podrien ser tan abundants que reduïssin les possibilitats d'explicació en l'espai que se'm demanava. No crec que aquest debat les demani com un assaig d'altra mena i, en tot cas, la base documental de les meves afirmacions es pot veure al meu llibre: *El mito de la transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia, 1973-1977*, Crítica, Barcelona, 2008.

amb més freqüència és el dels anacronismes basats en el tractament de la transició com un esdeveniment en compte de veure-la com un procés. Aquesta perspectiva no aporta una visió de conjunt, com sembla pretendre, sinó que passa a distorsionar-la, per tal com identifica el resultat institucional d'un període de transformació amb cadascuna de les seves fases, de les quals se n'aïlla el sentit amb l'objectiu d'acceptar tan sols el que es correspon amb la seva contribució a aquest final. El resultat no és l'adquisició d'una perspectiva dels fets d'acord amb la forma en què van concloure, sinó precisament el contrari: una distorsió dels esdeveniments que enfilen un procés polític dens i carregat, les característiques del qual són especialment inapropiades per a aquesta complaença teleològica. Cal destacar, entre aquests elements anacrònics, la pretesa existència de projectes de democratització que van inspirar les mútues concessions a favor d'un bé general, així com la reducció de la transició a la fase d'elaboració constitucional, o fins i tot al moment mateix de l'aprovació del text de 1978. Cap de les forces presents tenia un full de ruta que correspongués amb el que va esdevenir després, sinó que l'origen de les institucions democràtiques es troba en un procés profundament conflictiu, provocat per la necessitat de controlar el ritme dels esdeveniments per part de tots els subjectes en lliça. Va ser un període de contaminació mútua dels sectors en activitat que es va caracteritzar, però, per l'esforç de no reconèixer la legitimitat dels adversaris o l'existència real d'aquests, de reduir al mínim la seva capacitat de maniobra o d'expulsar-los de les zones de decisió. Tots aquests aspectes van anar canviant a l'empara de les variacions dels camps de força i, tanmateix, van passar a presentar-se com dues realitats que caminaven cap a un encontre final en igualtat de condicions o des de posicions complementàries per tal de conformar el procés de reconciliació. Les deformacions per anacronisme no es produeixen només traslladant l'actual realitat espanyola a aquells anys, sinó en els desplaçaments interessats que s'esdevenen en el curs mateix de la transició, gairebé sempre en la línia d'establir projectes no previstos i nivells de consens i simetria que ni tan sols es van produir en l'etapa constituent, però encara menys en els períodes que la van precedir.

CRISI DEL FRANQUISME I ORÍGENS DE LA REFORMA

L'única forma d'evitar aquestes distorsions —encara que això no garanteixi l'encert de les anàlisis— és atendre a una precisió cronològica que sempre consideri les decisions que es van prendre d'acord amb les condicions de cada moment, sense que això suposi evitar la càrrega de futur que les opcions estratègiques posseïen, però sense atribuir-los un futur que no va ser pensat o que ni tan sols era pensable pels agents que les elegien. La meua reflexió comprèn un període que requereix una justificació. Crec que la transició espanyola només pot entendre's com una crisi del règim que condueix a un escenari de mobilitat-

zació i negociació, una crisi que no obeeix a un simple procés successori i que, per tant, no pot establir al si del franquisme les bases d'un procés evolutiu que es perfecciona fins desembocar en una reforma política que accentua gradualment els seus trets de ruptura institucional. El tipus de crisi que es va produir a partir de la mort de Carrero Blanco al desembre de 1973, no tenia el sentit de la «manca de funcionalitat» de què eren conscients els dirigents del règim des de la dècada anterior. Implicava el desig de realitzar un canvi en el règim que aclarís la seva amplitud i sostingués les seves limitacions, i va crear un debat que, més enllà dels seus reflexos institucionals, es va traduir també en una mobilització de la societat, tant dels sectors addictes al règim com dels que potenciava l'oposició. El resultat —no sols la celebració— de les eleccions de 1977 va posar en marxa la ruptura institucional que havien controlat els sectors reformistes amb més capacitat de negociació amb l'oposició democràtica i va determinar el caràcter dels canvis i l'establiment del paisatge polític del país en la construcció del règim constitucional.

La crisi del règim va travessar circumstàncies que van anar variant per la permanent interferència d'elements objectius, com la crisi econòmica i l'agitació social derivada de la fi d'un procés de creixement, i pels projectes diversos existents al si de l'elit franquista i de l'oposició, que no van deixar d'interrelacionar-se. Aquest és el factor que fa impossible comprendre de forma aïllada el canvi polític, fent referència a un projecte autònom del reformisme que mai no va arribar a existir al marge de les accions de l'oposició o de les demandes de sectors socials que instaven a reformes cada cop més profundes, a mesura que s'observava el caràcter insuficient de les propostes.

Igualment, l'actitud de l'oposició tan sols es pot comprendre, més enllà de l'horitzó de la conquesta de la democràcia a Espanya, per les condicions que podien frustrar determinades perspectives que derivaven d'una anàlisi superficial de l'estructura de classes del franquisme, així com d'unes infundades esperances sobre la identitat d'objectius existent al si de l'antifranquisme espanyol. El canvi de cicle econòmic, per la seva banda, provocava respostes socials diferents de l'empresariat o dels treballadors, que podien exigir un marc més flexible de relacions laborals i accentuar la capacitat de mobilització, però també va arribar a crear el temor a una dispersió de les accions de resistència, cosa que va generar durs debats al si de l'oposició sobre el caràcter de les mobilitzacions, i, finalment, pogué danyar la capacitat de lluita d'alguns sectors en moments clau, com succeiria amb l'aparició d'un atur creixent. És per això que la crisi econòmica no pot observar-se només com un factor favorable al canvi, sinó com un element que intervé en el seu caràcter. D'altra banda, els factors internacionals van ser decisius a l'hora de demanar i orientar el desenvolupament polític: en especial la revolució portuguesa, però també la caiguda de la dictadura grega, el creixement del Partit Comunista Italià a mitjan dels setanta o la proximitat d'una majoria d'esquerres en la França de les eleccions presidencials de 1974, per no citar la

influència del Departament d'Estat, de la Internacional Socialista o de la manifesta protecció de la dreta giscardiana sobre el canvi «centrat» a Espanya.

Dit d'una manera que reconec que és brusca, el període de crisi del règim va assistir a tres fases que podem establir en trets molt generals, encara que amb una caracterització que em sembla encertada: el fracàs inicial d'una solució a la crisi mitjançant una reforma del règim, corresponent a la treballosa i turbulenta etapa marcada per l'«esperit del 12 de febrer» i el sempre vacil·lant projecte de Carlos Arias Navarro; la impotència per fer un canvi des del règim sense establir cap negociació amb l'oposició, que es correspon amb el primer govern de la monarquia i el projecte de participació política i pluralisme limitat desenvolupat per Manuel Fraga Iribarne; i, finalment, fins arribar al resultat electoral de 1977 i, com a conseqüència d'aquest, a l'obertura d'un procés constituent, l'èxit d'un reformisme que va passar a considerar la negociació asimètrica com un tret que identificava el projecte d'Adolfo Suárez i els seus col·laboradors. Cadascuna d'aquestes fases va viure tensions internes en tots els sectors polítics implicats, que se sumaven a la divisió contundent entre franquisme i oposició. En cadascuna d'elles, tanmateix, aquesta diversitat anava acompanyada de factors d'unitat en cada camp que eren observats com una necessitat ineludible. Això significa que els dos elements —unitat i diversitat— foren sotmesos a la tensió dels esdeveniments i, en gran manera, van acabar determinant el seu curs.

La ruptura del projecte reformista el 1976 o el debat intern de l'oposició a la tardor del mateix any són clars exemples de la importància d'aquesta diversitat. La capacitat de control del procés pel reformisme, que va culminar en l'aprovació de la Llei per a la Reforma Política i la construcció de l'artefacte de la Unió de Centre Democràtic (UCD), amb la seva victòria electoral limitada el 1977, expressa la importància amb què es va percebre la unitat dels qui desitjaven protegir les condicions d'una hegemonia política, certament entelades pel resultat de les eleccions. En l'altre costat, hi va haver el manteniment d'una unitat simbòlica de l'oposició, que negociava a través d'una comissió amb representació de totes les forces polítiques —per bé que les diferències entre la legitimitat proporcionada a unes i altres des del govern va ser una dinàmica que va assumir el sector opositor més afavorit. En tot cas, això va permetre presentar la impossibilitat de tancar la reforma sense un procés de canvi institucional de fons, independentment del pes relatiu de cada força en el resultat de les eleccions de juny de 1977.

Cap d'aquestes fases no pot explicar-se, a més, sense considerar l'autonomia d'una societat que establia vincles de lleialtat amb el control del canvi i que mostrava una apreciació positiva del franquisme, un factor determinant per explicar la força que va poder tenir l'èxit de la tercera fase de la reforma; ni tampoc sense considerar la necessitat de mantenir difícils equilibris amb el moviment social de l'oposició, que estava lluny de ser una massa disposada a seguir els compromisos establerts pels qui no podien arrogar-se una representació normalitzada del

moviment obrer, veïnal i estudiantil, o de la simple i pura participació en accions a favor de la ruptura democràtica. Aquestes tensions es van mantenir com a resultat d'elements més complexos que els que denunciaven els sectors situats en posicions més radicals de l'esquerra, que consideraven que la mobilització havia estat deliberadament col·lapsada per una decisió de direccions polítiques que estaven lluny de mantenir-hi un control tan obvi. No es feien concessions gratuïtes a una oposició manipulable, com va indicar Aliança Popular en les seves intervencions en la campanya electoral de 1977. I la dreta social espanyola estava més disposada a recolzar opcions que oferien més garanties d'estabilitat, com va apreciar un Fraga convertit en defensor dels sectors empresarials, especialment després que la dreta perdés en els comicis.

Tampoc no es pot indicar que el que caracteritzés el Partit Comunista en el procés fóra la seva decidida aplicació a canalitzar la lluita obrera, moderant-la d'acord amb els límits que podien haver-se franquejat amb un gest de voluntat. Una altra cosa és considerar fins a quin punt podia resultar difícil mantenir les opcions d'unitat democràtica i de protagonisme de la classe obrera en el canvi polític, circumstància de fragilitat en una fase crítica en què no estem davant una estratègia fallida, sinó davant un fenomen una mica més complex: l'establiment d'una relació orgànica amb un sector de la societat que accepti ser representat per una força política. Una circumstància difícil d'obtenir en les condicions del canvi polític a Espanya, que no elimina les responsabilitats en algunes concessions innecessàries, que no es van fer però amb l'ànim de debilitar ni aquest sector al qual es creia representar ni, el que seria encara més absurd, el mateix partit. En l'un i l'altre cas, es va produir el desconcert per una pèrdua d'identitat a la qual s'adjudicava aquesta mancança de representativitat, sense tenir en compte que ambdós factors —identitat i representació— només podien realitzar-se a l'empara d'una correlació de forces que podia dependre del control del temps polític, de la percepció del canvi que es produïa també en el sector de la població situat en posicions d'esquerra, la voluntat del qual no podia derivar tan sols del que es pogués dir des d'una legitimitat opositora de llarga distància. En aquest control va ser fonamental la capacitat de reconeixement mutu que van establir les forces majoritàries a l'esquerra i a la dreta, i que —un cop certificada pels resultats electorals— s'escenificaria en la redacció de la Constitució.

LA IMPOSSIBLE REFORMA DEL RÈGIM

El període de govern d'Arias Navarro previ a la mort de Franco té, a l'hora d'interpretar la transició espanyola des dels seus orígens, l'avantatge d'indicar-nos quins són els objectius de supervivència del règim en un procés d'evolució dins del sistema. Ens expressa quins límits posava al canvi l'elit del franquisme, en quina lògica volia mantenir-se i, per tant, com comprenia les condicions del

procés successori: és a dir, la seva visió estricta de la transició, perquè tant els dirigents del règim com la base social que hi donava suport, no veien de cap altra manera el moment en què la vida de Franco s'extingís. Un fet biològic de singular transcendència política que ens obliga i ens permet plantejar en què consisteix la crisi del règim vista des dels seus servidors, però contemplada també per l'oposició organitzada. Més enllà de la confusió que ofereix aquesta primera etapa de la gestió d'Arias, hi ha un factor de claredat que travessa el període: el règim no sols ha de canviar per pal·liar desajusts entre institucions i societat, sinó que pot i vol evolucionar, en una dinàmica en què marca ritmes i marges per preparar una «democràcia a l'espanyola» que posi fi al període excepcional de lideratge carismàtic de Franco i estableixi les bases d'una successió política sobre la legitimitat de les institucions. El règim vol donar, en aquesta exhibició de capacitat d'iniciativa, una prova de força i garantir-se una hegemonia. No hi hauria alternativa al franquisme que no provingués del franquisme mateix, per una qüestió de poder repressiu, però també de progrés en la seva legitimació en un altre moment històric.

Sobre aquest punt, convé assenyalar algunes qüestions que poden resultar polèmiques. A més que el projecte d'Arias Navarro va expressar de forma clara quina era la intenció del conjunt del règim per fer la seva pròpia transició, crec que es tracta del període en què el que s'ha anomenat *immobilisme* —un terme que no comparteixo, perquè no es tracta d'immobilitat, sinó de *retocés* a circumstàncies anteriors a les dels anys seixanta i que, a més, està lluny de ser unitari— va disposar d'una capacitat de maniobra més gran i va ser capaç de rectificar algunes lectures més obertes de l'associacionisme polític proposat per Arias Navarro i de portar-lo, finalment, a les condicions d'enduriment de l'estiu-tardor de 1975. Aquesta capacitat de maniobra va obeir a factors molt diversos, i crec que el principal fou el mateix projecte d'Arias, especialment vulnerable a sostenir-se des de la lògica política en què establia el seu repertori d'exclusions. Això permetia la col·laboració dels ortodoxos, alhora que els donava la possibilitat de negar determinades interpretacions «democratitzadores» a partir de les intencions expressades pel govern, per a la creixent frustració de sectors reformistes que veien com es deteriorava la capacitat de prendre la iniciativa de canvi que s'havia albirat a l'inici de 1974. Les limitacions del projecte i de l'horitzó polític d'Arias Navarro alimentaven, així, una resistència al canvi, que es presentava en forma d'adhesions al que el govern proclamava com inalterable. D'altra banda, crec que s'ha d'examinar la capacitat de Franco de controlar el procés polític en una posició d'una certa neutralitat, que es desmentia quan es posava en perill l'obra del règim, cosa que també podia fer-se des de posicions radicals, vinculades a sectors com els que s'agruparien, en les eleccions de 1977, en l'Aliança Nacional del 18 de juliol. Finalment, en aquest enfrontament en què van resultar victorioses les posicions de més duresa, es pot contemplar l'exclusió d'alguns sectors, que permet comprendre de forma més adequada la postura del

reformisme posterior. Aquest seria el cas de Fraga, que no s'hi va negar a actuar, sinó que va ser eliminat d'un procés en què creia possible introduir canvis més avançats referents a l'elecció de les Corts, un detall que defineix la seva actitud i la del reformisme representat per la «Santa Aliança» que va voler constituir amb Federico Silva Muñoz i José María de Areilza el 1975, i el situa en un lloc més precís que el que podria derivar d'una entrada en política només després de la mort de Franco. Així mateix, els esforços per organitzar les associacions, en especial la Unión del Pueblo Español, poden indicar-nos quina és la posició davant el procés de reforma que tenen sectors que acceptaran més tard uns graus de negociació impensables quan la transició només depenia d'ells.

Altrament, podem destacar la densitat significativa d'aquest període de crisi del règim. L'oposició en va mantenir una anàlisi que emfatitzava la seva manca de base social no conjuntural, i la va acompanyar de la consegüent proposta política, en forma d'aliances cupulars, creant la Junta Democrática o la Plataforma de Convergencia Democrática, que, significativament, eren dos organismes diferenciats. Aquesta proposta política era determinada per les condicions històriques en què es trobaria el país a la mort del dictador i quan es frustressin les esperances dels sectors «centristes». M'apresso a assenyalar la importància que té —i a la qual no es pot dedicar en aquesta visió general l'espai que mereix— que l'acord fos anterior i no cupular en el cas de l'Assemblea de Catalunya, un tret que es corresponia amb l'estil de treball d'una força hegemònica com el Partit Socialista Unificat de Catalunya i a la trama social i cultural que caracteritzava el país.

Pel que fa a les condicions generals espanyoles, l'oposició va veure la possibilitat d'oferir una alternativa al conjunt del sistema, cercant suports que permetessin constituir una aliança sense exclusions que arrabassés al règim qualsevol possibilitat de clientela per perllongar el seu govern. Era difícil que l'oposició pogués actuar-hi altrament quan havia estat expulsada de qualsevol possibilitat de negociació amb un règim que es considerava autosuficient per reformar-se a si mateix, quan els esdeveniments internacionals semblaven anar en aquesta direcció desitjada, i quan s'havia estès el desànim en amplis sectors de l'espectre reformista del país. Una altra cosa és que aquesta anàlisi no tingués en compte la capacitat del règim, aprofitant un episodi central com la mort de Franco, d'avançar amb propostes diferents per tal de superar la seva pròpia crisi, unes propostes que actuarien en perjudici de la unitat de l'oposició, de la viabilitat dels seus objectius últims i de la seva capacitat d'atreure sectors socials majoritaris. Amb tot, aquestes propostes mai no s'haurien donat si l'oposició no hagués estat disposada a organitzar el seu combat per fer front a la crisi del sistema, de manera que fins i tot li pertanyen els avanços en les ofertes de reforma que es van fer al llarg de l'any 1976, impensables sense les condicions de mobilització que s'hi van produir.

EL CARÀCTER DEL REFORMISME EN EL PRIMER GOVERN DE LA MONARQUIA

La desaparició de Franco i la seva funció en el règim el debilitava, com també el debilitava el tipus d'aperturisme proposat per Arias, que no podia reeditar-se en la seva versió original en unes circumstàncies que obrien expectatives noves entre els diversos sectors de suport al reformisme i que trobaven una oposició molt més organitzada. Així doncs, el primer govern de la monarquia va desplaçar el debat polític del camp en què s'estava realitzant, en detriment dels corrents immobilitistes. Tanmateix, això no convertia Juan Carlos de Borbó en un monarca identificat amb el projecte de democratització tal com es va donar a partir de les eleccions de 1977, cosa que el monarca tractà de fer en el seu discurs davant les Corts el 27 de juliol d'aquell any. De fet, ni tan sols en les condicions concretes de l'any 1976, s'identificava exclusivament amb el projecte reformista. Més aviat l'obligava a actuar com a frontissa entre dos espais, inserint-se entre dues legitimitats indispensablement unides, una de les quals havia de continuar essent la del seu origen com a successor de Franco segons la decisió del dictador i de les Corts de 1969.

A pesar de la voluntat de les seues crides per ser el monarca de tots els espanyols, el que va permetre la successió de Juan Carlos va ser donar més elasticitat al discurs reformista, oferir-li un camp de maniobra que li permetés adaptar-se al ritme dels esdeveniments per no deixar d'exercir-ne el control. El canvi de ministeri, al juliol de 1976, no es va produir per un desacord amb la política que havien dut a terme les figures més destacades del primer govern, sinó per la falta de capacitat de convocatòria de la seva proposta. Es tractava d'un projecte ofert al país amb convicció, que fins i tot aplicant-se amb escassa perícia tècnica i poca cohesió governamental, pertanyia plenament al desenvolupament del reformisme de l'etapa monàrquica. La caracterització adequada d'aquest primer govern de la monarquia, encapçalat per Arias, i de les causes del seu relleu hauria de considerar un tret que continuarà en el segon gabinet, presidit per Suárez: que la centralitat del conflicte polític del país no es produïa entre reformisme i immobilitisme —i l'apreciació no era innocent—, sinó que tractava de col·locar el reformisme i el règim en conjunt com a responsable fonamental del canvi polític, salvant els obstacles interns del règim i ajustant el seu ritme principalment a les resistències enfront de les quals actuava.

El primer govern de la monarquia va ser tan sols un gabinet provisional, resultat de la impossibilitat de dur endavant una estratègia de reforma que resultava incongruent amb les condicions del país. Aquestes condicions es corresponen amb l'actitud de les institucions del règim, que van entrar en nivells diversos de debat i que mostraven, a diferència del que havia succeït fins aleshores, l'existència de projectes diferenciats o, si més no, de maneres diferents de comprendre el reformisme en àrees claus de responsabilitat. Una situació que ha estat destacada a partir de l'heterogeneïtat del gabinet i les complicades relacions amb les

Corts i amb el Consejo Nacional del Movimiento. La imatge del desbordament del fraguisme per la mobilització social i, per tant, el resultat de la ruptura del reformisme governamental, correspon a la realitat, sempre que no es consideri que els sectors que s'encarregarien de la negociació asimètrica amb l'oposició, concretada a partir de la tardor de 1976, es trobaven ja en un conflicte irresoluble amb els seus companys de gabinet, o d'entorn institucional del règim, pràcticament des del començament d'aquell any. La incongruència assenyalada no va partir de les afirmacions limitades del canvi que es feia a iniciativa exclusiva del govern, sinó de la incapacitat de convèncer aquells que els pertocava de compartir aquest projecte a l'oposició. A més a més, cal tenir en compte la impossibilitat de controlar un grau de mobilització i unitat de l'oposició que ni tenia precedents ni va tenir continuïtat. Al capdavant, la incongruència va esdevenir pèrdua de la iniciativa política.

Aquesta evolució de la crisi no va desplaçar automàticament la iniciativa política als organismes de l'oposició, ni de bon tros va confirmar les anàlisis de la caiguda del franquisme que els partits majoritaris de l'esquerra havien teoritzat. El que es va produir va ser l'estímul de la mobilització social quan ja s'havia acceptat la capacitat del règim per continuar després de la mort de Franco. Per la seva banda, el govern va oferir un projecte més clar d'obertura política, que continuava partint de l'evolució del règim i proposant l'exclusió de sectors amplis de l'oposició democràtica, així com un objectiu de reforma que resultava inassumible per a l'oposició, fins i tot quan Fraga va voler presentar-lo com un expedient provisional.

La mobilització dels primers mesos de 1976 no es va produir per cercar la ruptura política per part de l'oposició, de la manera en què havia estat considerada en vida de Franco, sinó per obtenir un camp de negociació amb el govern. Aquest no posseïa la legitimitat democràtica que l'oposició considerava indispensable per donar credibilitat al canvi, però aquest judici impecable havia de traduir-se en una estratègia política que impedís la consolidació dels objectius del conjunt del primer govern de la monarquia. Evitar una liberalització atorgada obligava a mostrar no sols una legitimitat alternativa, sinó una força de mobilització que disposés, a més, d'una estratègia negociadora, basada en l'anàlisi més adequada de la resistència i la flexibilitat del reformisme. Les vagues de Madrid de gener de 1976, les mobilitzacions per part dels ajuntaments democràtics o les potents mobilitzacions per les llibertats i l'amnistia a Catalunya i Euskadi no van ser accions defensives, sinó d'una ofensiva destinada a imposar una correlació de forces. Aquestes circumstàncies tampoc no es podien donar sense contradiccions internes greus, però totes mostraven que la possibilitat d'una negociació amb el govern només podia fer-se real mitjançant el desenvolupament d'un conflicte social ampli i durador, que semblava instal·lar el país en una situació d'ingovernabilitat, per bé que l'alternativa rupturista ja no fos considerada viable pels sectors majoritaris.

La unitat de l'oposició es consolidava per l'actitud intransigent del govern, igual que entraria en crisi quan aquest es mostrà disposat a un determinat tipus de negociació a partir de la tardor de 1976. Però aquesta unitat no estava exempta de conflictes, que es van manifestar ja des del començament. No em refereixo només a les discrepàncies entre els dos principals partits de l'esquerra i, en especial, a l'exhibició que va fer el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) de voler ser l'alternativa d'esquerres quan s'hi arribés a una fase democràtica, enfront de les posicions unitàries pròpies de la visió del procés constituent que tenia el Partit Comunista d'Espanya (PCE). Es tracta de les dificultats per mantenir una mobilització indispensable per exigir una negociació, mentre se sostenia el marc també necessàriament unitari de l'oposició. Així, la capacitat de presència al carrer, les vagues industrials o les mobilitzacions veïnals que podien donar suport a l'esquerra, entren en conflicte amb la necessitat d'atreure sectors moderats i evitar que aquests abandonessin el camp de l'oposició per arribar a establir un àmbit intermedi de negociació. Atendre, al mateix temps, a la intensitat de la mobilització contra el règim, moderant els seus plantejaments i la seva visibilitat per no expulsar la indispensable oposició moderada dels organismes unitaris era una tasca pràcticament impossible, perquè la mobilització social disposava d'una lògica pròpia i perquè la combinació d'ambdues línies d'actuació ha estat sempre un dels problemes mal resoltos en la història de les transicions dels règims feixistes o autoritaris a règims democràtics. Les tensions originades al si de l'oposició es van anar agreujant i sols es podien resoldre si el règim s'enrocava, cosa que el reformisme no havia de fer, conscient del fracàs de la seva proposta inicial i, possiblement, assumint que una part de l'oposició estava disposada a acceptar un ritme de canvi que no arrabassés el control inicial d'aquest al govern.

EL REFORMISME DE SUÁREZ I LA NEGOCIACIÓ ASIMÈTRICA DE LA RUPTURA INSTITUCIONAL

La modificació de l'estratègia governamental no cercava el consens, sinó afrontar les condicions de conflicte en condicions més favorables. L'arribada de Suárez al govern va implicar, durant l'any que separa el seu nomenament i la celebració de les primeres eleccions generals, un reconeixement progressiu i parcial de l'oposició, com a element d'una negociació que es realitzava a iniciativa del govern. Aquesta negociació anava destinada a assegurar el control del procés per dos mecanismes fonamentals: impedir el bloqueig de la reforma per part de l'oposició i convertir la negociació en un exercici de legitimitat per al govern i el seu president. L'un i l'altre aspecte implicaven una declaració de principis que afirmés un nou camp de maniobres polítiques, en el qual el govern passava no sols a acceptar, sinó a identificar-se amb canvis tan substancials en el discurs de l'elit del règim com el reconeixement de la sobirania nacional i la concessió d'una

amnistia limitada. Tanmateix, aquest gir en el llenguatge no es presentava com un reconeixement de les raons de l'oposició o com el resultat d'una negociació que no havia existit. Es va propagar, amb èxits mitjans de propaganda i una indubtable capacitat de comunicació del nou president Suárez, com el caràcter mateix de la seva proposta política, i es va entossudir a connectar-la amb el seu famós discurs davant les Corts en defensa del dret d'associació, quan encara era ministre del govern anterior. Tot i que els sectors democràtics del país pogueren denunciar aquest procés, una zona molt àmplia de la ciutadania, inclosos sectors moderats antifranquistes, acceptà aquesta trajectòria d'aprofundiment en la reforma com a resultat de la voluntat del govern i, en especial, de la monarquia. Suárez no sols va aprofitar les condicions asimètriques d'una negociació amb els sectors democràtics que necessitava, sinó que va destacar aquest caràcter, fent de la seva posició en l'engranatge institucional un espai de representació del poder que passava a governar el procés de canvi. D'altra banda, en escoltar els suggeriments d'una oposició que ja no podia ignorar, es presentava com un governant sensat. Al mateix temps, no va deixar de recalcar la legitimitat que l'assistia i que tenien totes les institucions de l'Estat franquista, cosa que donava tranquil·litat a l'elit del règim i permetia transmetre la imatge d'un canvi sense riscos en una doble direcció: la que es dirigia a una població impregnada d'una cultura de la por a les transformacions polítiques, i la que s'orientava a cohesionar els servidors del règim entorn d'una reforma controlada pel govern. El de Suárez fou un govern exclusivament del règim, però que era acceptat perquè s'identificava amb el projecte d'una reforma per al desenvolupament de la qual es convocava, genèricament, el poble i —d'una forma atentament selectiva en els ritmes i els interlocutors— els grups de l'oposició.

L'exercici d'aquest control es va obtenir gràcies a la força de què partia Suárez en la seva posició institucional privilegiada. Però havia de comptar amb la complicitat de l'oposició democràtica que, d'altra banda, es trobava cada vegada més en una posició difícil per actuar en la direcció que havia dissenyat. Els seus organismes unitaris havien anat perdent efectius o havien establert asimetries al seu interior, provocades per la diversa capacitat de negociació que passaven a tenir els seus integrants. Una capacitat que, en la fase d'iniciativa governamental, també procedia de la que li concedís la disposició negociadora del mateix govern. La moderació que va haver d'adoptar l'oposició majoritària era causada per un nou escenari que mancava de dos aspectes fonamentals que l'havien oxigenat els primers mesos de l'any: la capacitat de mobilització i la unitat interna. La primera podia veure's afectada per les condicions econòmiques que dificultaven convocatòries d'accions de caràcter sociopolític, encara que les mobilitzacions de novembre de 1976 no van deixar d'indicar al govern que l'oposició havia minvat els seus recursos, però no els havia perdut completament. Per això mateix, la mobilització només podia perdre espai social de suport mitjançant renovades iniciatives del govern destinades a impulsar la negociació, fent que l'arribada de

la democràcia es presentés com un fet inevitable i trencant, per tant, l'esquema entre reforma i ruptura que havia permès designar el camp d'enfrontament des d'abans de la mort de Franco.

Es tractava, ara, d'un canvi impulsat pel govern i que l'oposició podia contemplar com el resultat dels seus èxits perquè l'havia empès per aquesta via. La dinàmica de reforma i ruptura va passar a substituir-se, fins i tot en el llenguatge emprat en aquell moment, pel tipus de canvi que es produiria i, sobretot, pel pes relatiu de cadascuna de les forces oposidores en el procés de transició. La tensió entre mobilització i negociació va adquirir una fisonomia especial, per bé que ara no es referia només a l'esforç per mantenir la unitat de l'oposició, sinó a la capacitat de què disposava el govern per establir contactes amb els àmbits d'oposició moderada que havien anat organitzant-se —Alianza Popular, així com els grups liberals, democratacristians i socialdemòcrates que no havien entrat en Coordinación Democrática. L'existència d'aquests grups sense base militant, però amb una gran projecció social, passava a legitimar el procés de canvi en acceptar que aquest era ja acceptat per tots, i que només calia discutir unes normes que s'haurien de debatre amb una oposició *plural* i amb sectors igualment *plurals* del règim. L'èxit del referèndum del 15 de desembre de 1976 va proporcionar una legitimitat al govern que permetria a Suárez treballar per apoderar-se d'aquesta zona d'opinió. Una cop havia aconseguit el suport dels espanyols per al seu projecte, podia oferir una coalició entre els reformistes instal·lats en l'aparell de l'Estat i els que es trobaven fora, i liderar opcions polítiques convalidades a Europa. La invenció d'UCD va passar a ser una operació d'enginyeria política que mostrava el caràcter mateix del reformisme i la seva capacitat d'integració més enllà de les barreres estrictes del règim.

Des del punt de vista de l'oposició, les opcions no sols diferents sinó progressivament antagoniques del PSOE i del PCE van ser el principal obstacle per mantenir una posició d'intransigència enfront del govern Suárez, fins i tot en aquells temes que potser haguessin convingut a les dues forces, com ara evitar que el sistema electoral es negociés exclusivament entre el govern i els procuradors d'Alianza Popular. Per al Partit Comunista el que estava en joc era la seva legalització des del mateix moment en què es va albirar el procés electoral. Aquest factor es considerava un objectiu polític fora del qual la resta de les propostes diferenciades del PCE no tenien sentit. La legalització va ser el resultat de la demostració de força que van fer els comunistes després dels assassinats d'Atocha al gener de 1977, per bé que se'ls hi exigiren garanties que havien estat perdonades a la socialdemocràcia. Va ser el resultat, a més a més, de la seguretat del reformisme suarista —en procés de constitució com a opció política—, i de la impossibilitat de portar endavant les eleccions i la legitimitat del procés postelectoral sense la participació, d'una manera o una altra, dels comunistes. Per al PSOE, les propostes pròpies de l'etapa de defensa de la ruptura no tenien interès: no sols de possibilitat, sinó d'acceptació per a la seva estratè-

gia. En especial, el socialisme preferia construir una alternativa de govern a una dreta espanyola que, sens dubte, guanyaria les eleccions, que mantenir l'exigència d'un govern de concentració propi de qualsevol fase constituent. En compte d'això, la tesi del compromís constitucional consagrada al congrés del PSOE de desembre de 1976, va passar a presentar-se com una ruptura *a posteriori* que ni tan sols havia d'estar tutelada per la realització del procés electoral en condicions d'igualtat dels participants.

Crec que aquesta trajectòria del procés reformista, en analitzar com es va desembocar en un procés constituent, ens pot portar a considerar-lo com el fruit d'un resultat electoral decebedor i inesperat per a la dreta espanyola. Fins i tot coneixent les dades electorals, el primer intent del partit del govern va ser evitar que les Corts tingueren la iniciativa en la redacció del text constitucional. Els esforços realitzats per Alianza Popular i per un sector d'UCD tan significatiu com el que encarnava Alfonso Osorio, per constituir una majoria conjunta al Parlament, ens indiquen que l'orientació que van prendre les coses a partir d'aleshores va obeir a un resultat electoral de l'esquerra i, en especial, del PSOE, que era poc imaginable. La asimetria del consens a favor dels dos partits majoritaris apunta en aquesta mateixa direcció, evitant la formació de la «majoria natural» obstinadament sol·licitada per Fraga i de les esperances d'un govern de concentració sol·licitat, amb no menys afany, pel Partit Comunista.

En el procés fundacional de la democràcia espanyola —i contra el que ha convertit en tòpic una determinada tradició publicística, vinculada a les forces més beneficiades pel tipus de canvi realitzat—, el conflicte i la mobilització democràtica van ser determinants per bloquejar un tipus d'evolució política que conduïa a una «liberalització» les limitacions de la qual podien haver-se consolidat, com s'ha pogut comprovar en la pèrdua de qualitat democràtica d'alguns països pròxims al nostre, com ara el cas d'Itàlia des dels anys noranta. Malgrat la voluntat inicial del reformisme, els seus gestors van haver d'acceptar la democràcia i el procés constitucional, uns passos que estaven clarament fora dels plans successoris d'un règim que es veia a si mateix, com abans indicava, com la seva pròpia alternativa en un constant procés de perfeccionament. La fractura que es va imposar pertany, per tant, a la tasca d'una oposició realitzada en condicions de lluita de gran duresa. No s'hi va poder evitar que el govern mantingués el pilotatge d'una nau el rumb de la qual, però, no decidia de forma unilateral, i que es prestigiés per aquesta tasca de conducció que va poder confondre's amb la tasca d'orientar el sentit que agafaven els esdeveniments. Aquest pilotatge, tanmateix, també va assegurar que s'hi establiren nivells de continuïtat de base social i de poder polític a diverses escales, i fins i tot de construcció d'una determinada cultura política en els inicis de la democràcia, modelada per les necessitats de la negociació. No es pot saber si determinades mancances de la democràcia espanyola actual —com les dificultats per a la reforma del sistema electoral, les tensions del sistema autonòmic o els entrebancs per a una aplicació de llibertats

com les d'expressió i informació— obeeixen principalment o exclusivament a la genealogia descrita. Però dubto que la reflexió d'un historiador pugui deixar de tenir en compte aquestes deficiències. Així doncs, aquesta reflexió està lluny de ser un anacronisme, sinó la recerca dels antecedents de determinats problemes que poden procedir de les condicions conflictives en què es van produir els acords que van donar pas al procés constituent. No es tracta de fer responsable la transició de les mancances del nostre temps, encara que tot procés de caràcter fundacional té aquesta tendència a la legitimació d'una adhesió absoluta a com es van fer les coses i, per tant, també a considerar que els problemes polítics que podem tenir són causats per l'allunyament de l'esperit amb què es va afrontar la instauració de la democràcia, en compte de correspondre a les condicions de la correlació de forces existents quan aquesta va tramar les seves regles fonamentals. De la mateixa manera que resulta absurd considerar que no es va desenvolupar la instauració d'una veritable democràcia, ho seria pensar que, en un altre camp de negociació i mobilització, s'hagués mantingut la unitat de l'oposició i la intransigència davant determinades demandes —com un govern de concentració en l'etapa constituent—, o que una negativa a acceptar les condicions en què es va realitzar el procés electoral hauria permès un altre marc més equitatiu per al conjunt de les forces que van propiciar el canvi.